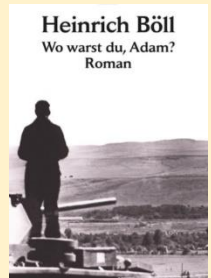

Blog 170 Mens — waar ben je?

Toen en daar gebeurde het voor mij — in de jaren 1983-1985, in het (toen zo geheten) Psychiatrisch ziekenhuis Wolfheze, 10 km van Arnhem. Wolfheze liep voorop in het transformatieproces waardoor zoveel mogelijk patiënten buiten het ziekenhuis zouden gaan wonen, met ook meer eigen verantwoordelijkheid. Op het terrein zelf werden paviljoenen omgevormd tot woonkamerachtige afdelingen waar patiënten zo mogelijk gemengd zouden wonen — toen een revolutie! De geneesheer-directeur Maarten Oosterlee en ik hadden elkaar al twee jaar eerder leren kennen toen ik leiding gaf aan het Hulpverleningscircuit voor verslaafden Regio Arnhem, een samenwerkingsverband van zeven instellingen. We hadden sindsdien elkaars nieren geproefd en bleken gelijkgestemd in onze opvattingen over mens, maatschappij en bestuur. Op verzoek van Oosterlee werd ik directie-adviseur op het gebied van organisatie en bestuur.

Heinrich Böll is één van Duitslands grootste schrijvers¹. In 1951 verscheen zijn boek *Wo warst du, Adam?* Hij stelt daarin deze eerste, existentiële vraag in de bijbel centraal. Voor Böll is oorlog een ziekte en daarom staan de zieke, oorlogvoerende mens en zijn slachtoffers centraal. Hij schetst zijn personages, soldaten en generaals, SS-leiders en opgejaagde joden, vrouwen en meisjes die achterbleven. Hij schildert door de verschrikkingen heen een aanstekelijke menselijkheid, hij laat zien wat een verantwoordelijk geweten ook voor óns gedrag betekent: **Mens — waar ben je?**

Terug naar Wolfheze, paviljoen X, waar patiënten met een zeer ernstige schizoïde persoonlijkheidsstoornis wonen. Zij binden zich niet aan anderen, leven geïsoleerd, zijn nauwelijks aanspreekbaar, reageren niet op externe prikkels, tonen zelden gevoelsuitingen. Communiceren is met hen nauwelijks mogelijk. Hebben ze zich uit de wereld teruggetrokken? Hun dagen rijgen zich in hun gezamenlijke woonzaal passief aaneen. Tot in het aangrenzende keukentje, zichtbaar door een raam, een brandje ontstaat. Dan gebeurt wat op een wonder lijkt: een oude man staat op, schuifelt naar de rode alarmknop, drukt erop, gaat weer zitten en zet zijn geïsoleerde leven zwijgend voort.

Toen en daar gebeurde het pas echt voor mij. Böll's indringende vraag *Wo warst du, Adam?* en Oosterlee's opvattingen over verantwoordelijkheid vielen samen. Ze begonnen zich in mijn hoofd en hart te hechten. De hiervoor geschetste en andere waarnemingen van het gedrag van psychiatrische patiënten gaven in Wolfheze voeding aan voor die tijd vernieuwende inzichten over verantwoordelijkheid, die hun uitwerking in de bejegening van psychiatrische patiënten niet misten. Wat een fascinerende tijd!

Toen en daar – ik was goed 40 en werkte in Wolfheze – leerde ik dat wij onszelf niet wijs mogen maken dat ons slechts machteloosheid en onverschilligheid resten. We hoeven 'alleen maar' antwoord te geven op de vraag **Mens — waar ben je?** om aan die gevoelens van maatschappelijke machteloosheid en/of onverschilligheid te ontstijgen. Jazeker, mijn levenshouding en gedrag vloeien voort uit een door de jaren heen ontstane mix van voorouderlijke eigenschappen, de samenstellingen van mijn DNA, mijn opvoeding, de invloed van de omgeving (cultuur en natuur) op mij. Maar dat is niet alles: ik heb de mogelijkheid *in mijn gedrag antwoord te geven* op die gegevenheden. Mijn bestaan is geen noodlot, mijn *antwoord* op de vraag **Mens — waar ben je?** stelt me in staat *verantwoorde* gedragskeuzen te maken. Dát leerden Böll en Oosterlee mij, daar in die kleine wereld van door psychiatrische ziektes schijnbaar machteloze mensen.

Oosterlee deelde de opvatting van Boll dat er sprake is van een zieke geest als iemand een ernstig misdrijf tegen de menselijkheid pleegt — ongeacht of het misdrijf tegen één mens of een volk is gericht. Maar daarmee kan en mag niet gezegd worden dat die daders dús niet verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor hun gedrag. Hij was ervan overtuigd dat je in het denken over het gedrag van mensen altijd moet *beginnen* de verantwoordelijkheid van de mens centraal te stellen. De vraag **Mens, waar ben je?** is de meest existentiële vraag die aan elk mens gesteld mag worden, hoe ook de omstandigheden zijn. Bij de man die – geactiveerd door de vlammen – uit zijn gesloten wereld stapte om de alarmknop in te drukken vlamde die verantwoordelijkheid op.

“Begin met de mens aan te spreken op verantwoordelijkheid, totdat blijkt dat de mens (op een aspect van zijn gedrag) niet in staat is die verantwoordelijkheid te dragen. Sluit verantwoordelijkheid als levensbeginsel nooit uit.” Dát was de wijsheid die ik verwierf.

Ik verlaat nu die wondere wereld van toen en daar. Ik stap een wereld binnen die ruim 18.000 coronadoden telt: Nederland, met zijn vaccinweigeraars, wappies, complotdenkers, mensen die lak hebben aan de coronaleefregels. Zij nemen geen verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen in het tegengaan van de virusverspreiding, maar smeken wél om medische hulp als ze (door hun eigen keuze) besmet worden. Wat dapper! Premier Rutte (de man die ons voor visie naar de oogarts verwees) riep mij op om toch vooral begrip te tonen voor deze mensen. Het zijn woorden van een schipperende, verzakende overheid die zichzelf machteloos maakt door zijn verantwoordelijkheid onvolgende en steeds te traag te nemen. Begrip? **Mens – waar ben je?**

Er zijn veel smoezen en uitvluchten om de eigen verantwoordelijkheid te bagatelliseren: ik ben te oud – het helpt toch niet als ik hem aanspreek – we zijn toch vrij in ons doen en laten – u moet me niet beknotten in mijn privacy – Gods hand / Allah leidt mij wel – er zijn ook duizend-en-een-smoezen om anderen, geestverwanten, geloofsgenoten niet aan te spreken op hun verantwoordelijkheid.

Waarom stellen zovelen in tijden van corona de *vrijheid* om een keuze te maken boven de *verantwoordelijkheid* voor de gevolgen van die vrije keuze? Wat is er misgegaan als mensen niet meer aanspreekbaar willen zijn op hun menselijke verantwoordelijkheid?

“Sluit verantwoordelijkheid als levensbeginsel nooit uit.” Niet somberen Roel, de meeste mensen deugen immers?! Dat kan waar zijn, maar het is niet vanzelfsprekend dat ze daarom altijd goed handelen. Soms mag de overheid — als de noodzaak daartoe bestaat — mensen verplichten goed te doen. Dat is niets nieuws, veel wetten hebben dat tot doel. Mag de overheid de vrijheid van mensen inperken als die volharden in hun onverantwoordelijk gedrag? Als daardoor tienduizenden operaties uitgesteld worden, mensen zelfs eerder sterven of achteruitgaan in hun kwaliteit van leven, als ziekenhuispersoneel ernstig overbelast wordt, IC's daardoor hun capaciteit moeten beperken, als die IC's ook nog grotendeels bezet worden door mensen die hun eigen verantwoordelijkheid ontvluchtten? Als het vervolg van dit onverantwoord gedrag er toe kan leiden dat de besmettingen zó toenemen dat artsen keuzes van leven en dood moeten maken?

Als verantwoordelijkheid ons levensbeginsel is en ons geweten vormt, luidt dé vraag:

Mens – waar ben je? Overheid – waar ben je?

1. Lees [hier](#) meer over Heinrich Böll

2. Zie voor een uitgebreider beeld van de schizoïde persoonlijkheidsstoornis [hier](#)

Muziek Bach schreef een heerlijke aria over een 'regenten die goed regeren'. Lees [hier](#) de tekst en mijn toelichting. Twee uitvoeringen in nogal verschillende tempi:

1. Luister [hier](#) naar de oorspronkelijke aria, gezongen door de sopraan Emma Kirkby

2. Een pianotranscriptie, [hier](#) zijn Lucas & Arthur Jussen te horen en te zien